

З провідною думкою монографії, як із багатьма іншими висновками автора, кореспондуються, зокрема, думки тих, кому вдалося вціліти в комуністичному пеклі, наприклад, про те, що в СРСР кров лилася рівно стільки часу і таким потоком, як це потрібно було для політики.

Все це має бути серйозною пересторогою для сучасників. Чи не тому і С. Білокінь в останньому рядку книги пише, що йому тільки б не хотілося, щоб його розробку хтось використав як підручник для здійснення нового тоталітарного режиму (с. 345). Отакі можливі наслідки нашої непробудної благодущності і лінощів.

На завершення відзначимо високий рівень книги, ґрунтовну розробку в ній теми, її глибоку патріотичну спрямованість. Книга — гідний пам'ятник загиблим і живим борцям за нашу волю, за рідну Україну для всіх, хто вважає її своєю Батьківщиною.

В. П. ШКВАРЕЦЬ (Миколаїв), М. М. ШИТЮК (Миколаїв)

Ю. І. Шаповал

**УКРАЇНА ХХ СТОЛІТТЯ: ОСОБИ ТА ПОДІЇ
В КОНТЕКСТІ ВАЖКОЇ ІСТОРІЇ**

К. — Генеза. — 2001. — 559 с.

Ім'я автора рецензованої праці відоме не лише в колі істориків-професіоналів. Дослідницькі та громадські проекти, публікації Ю. І. Шаповала — численні, сміливі і в той же час глибокі і змістовні. Останні півтора десятиліття вони значною мірою стимулювали прогрес у розвитку і вивченні політичної історії України зокрема та пострадянського простору взагалі. Творчі інтереси і багаторічна дружба пов'язують його з багатьма колегами з США, Німеччини, Росії, Франції, Польщі та інших країн.

Поява нової книги Ю. Шаповала “Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії” свідчить, що автора не залишає прагнення зрозуміти “стежки і меандри її народу в останні сто років” (с. 9). Йдеться про незнищенність державницької ідеї України. Ця ідея мала різний вигляд: політична автономія в межах федеративного зв'язку з Росією (Центральна Рада), Українська Народна Республіка як суверенна незалежна держава. Автор займає громадянську позицію стосовно ставлення як до недалекого минулого України, так і до її майбутнього. Він закликає до того, щоб, осмислюючи власну історію і не відокремлюючи її від загальної історії Європи, ми нарешті перестали бути своєрідним Тягни-штовхаєм. Щоб врешті-решт з'ясували, що ж робити, з власним минулим і з чим іти в майбутнє: з ідеологією УРСР чи УНР? З тим і з іншим водночас? А може, взагалі без того і без іншого? Зрозуміло, що останнє неможливе.

Ю. Шаповал обрав власний шлях пошуку відповіді на питання про життєздатність сучасного українського державницького проекту. Не можна не погодитися з авторською думкою про те, що “колапс Радянського Союзу у 1991 році не ознаменував краху комунізму у тому вигляді, як це зображував дехто з аналітиків у нас і за кордоном” (с. 10). Пануючою серед авторських думок є думка про те, що з формальним падінням комунізму в Україні моральна травма суспільства все ще не подолана і “важка історія” залишається реальністю сьогодення. Це відбувається тому, що со-

ціальний “експеримент за комуністичних часів мав для України не просто значні, а фатальні наслідки” (с. 10). Як зазначає автор, саме це його підштовхнуло до написання рецензованої книги.

Вельми важливим, на мій погляд, буде підкреслити і приєднатися до авторської позиції, коли Ю. Шаповал пише: “Я не прихильник тези про “переваги” неприємностей українців у добу комуністичного панування перед неприємностями інших народів...” Життєво важливим для України у наш час є деконструювання політико-ідеологічних міфів та об’єктивне осмислення наслідків комуністичного минулого у суспільній свідомості. Можна розраховувати, що сама ідея комунізму відіме, бо не витримала випробування часом. Але це не означає, що не слід досліджувати, переосмислювати історію комуністичного минулого. І як пише автор, не треба бути пророком, аби передрікати негативні наслідки історичної “амнезії”.

Автор розділив працю на чотири частини (“Таїна архівів”, “Людина в історії”, “Для чого пишуть про репресії”, “Телеісторія”). Основний зміст книги присвячено політичному терору 20—70-х рр., голодомору 1932—1933-х рр., державній більшовицькій політиці щодо євреїв, щодо Української автокефальної православної церкви (УАПЦ); з документальною скрупульозністю простежено процес входження західноукраїнських земель до складу “Великої України” у 1939 р. Жвавий інтерес викликає розвідка про комуністичну цензуру в Україні, а також спроба автора виявити мотиви, обставини виникнення і наслідків “закритої доповіді” М. С. Хрущова на XX з’їзді КПРС. Ю. І. Шаповал репрезентує матеріали зі збірника своїх колег, які співзвучно з лінією автора представляють документи та державні акти періоду 60—70-х рр. Української РСР.

Автор подає на суд читача унікальні документи, серед яких стенограма зустрічі Сталіна з групою українських письменників у Москві, яка відбулася у ЦК ВКП(б) 12 лютого 1929 р. (її було означено радянськими істориками лише ремаркою у біографічній хроніці Сталіна за 1929 р.). У книзі оприлюднено ще чимало унікальних документів і матеріалів. Мовою вперше викладених документів автор, зокрема, свідчить, що державне грошове забезпечення провокаторів серед церковних діячів, цілеспрямована діяльність органів ГПУ мали на меті не лише дискредитацію українського православ’я, а й фізичне знищення представників української інтелігенції.

Так, стенограма допиту від 17 березня 1930 р. починається із заяви В. Чехівського: “Вчора, 16 березня, помилково зрозумівши три питання прокуратури, я й помилково дав три відповіді. Тепер я ці три відповіді виправляю”. “Важко сказати, — пише автор, — що саме з ним робили, які методи шантажу і впливу застосовували в ніч з 16 на 17 березня, але є всі підстави стверджувати, що він був остаточно зламаний” (с. 136).

XX століття можна без перебільшення назвати жертвним. Самопожертвування здійснювалося в ім’я великих, але духовно відчужених від людини цілей, коли особисте існування поглиналося державою, а привласнення чужої волі було основою державного і суспільного буття. На стор. 35 читаємо свідчення в’язня табору: “Я все-таки піддався провокації, повірив наполегливим запевненням слідчого про те, що ... цього вимагають інтереси партії і Радвлди. Нині я цілком усвідомив увесь розмах цієї справи, ненавиджу себе за малодушність і наївність...” Автор, спираючись на маловідомі факти, відтворює невідворотний тиск системи, яка гнітить, чавить, поглинає усе на своєму шляху, він відображає калейдоскоп подій та їхнє ідеологічне висвітлення, виявляє розходження між очікуваннями та сподіваннями і тим, що реально постає.

Вельми цікавим є авторський погляд на “закриту доповідь М. Хрушова на XX з’їзді КПРС”. Він говорить, що політичну біографію Хрушова, “фрагменти його життя та діяльності слід вибудовувати у цілісну картину...” (с. 253). Подаються протилежні точки зору щодо згаданого виступу М. Хрушова. Автор наводить слова Л. Кагановича: “...Сам Хрушов за 5 місяців до з’їзду виступив і говорив про Леніна і Сталіна як про великих наших керівників, що забезпечили нам перемогу. Всього за 5 місяців до з’їзду!.. Ми говорили, що Сталін — великий продовжувач Леніна. Потім раптом поставили питання про Сталіна. Не всі можуть сприйняти...” (С. 256).

Відомо, що сам культ особи, яка править у державі, призводить до за-напащення ідеї особистості. І ХХ ст. набуло у цьому сенсі вражаючого розмаху. Історія свідчить, що для подолання такого культу знадобилося не менше зусиль і років, ніж для його створення. Зауважимо, що культ особи має принаймні два аспекти: з одного боку, люди прагнуть підняти себе на хвилі культу, а з іншого, — вони нігілюють цим власну особистість. Так, на сторінці 257 читаємо про М. Хрушова: “Хороший” Ленін і “поганий” Сталін, прекрасна комуністична ідея та її злочинні перекручення” — ця схема відбивала... його кон’юнктурні політичні розрахунки”. На думку Ю. Шаповала, ця сумнівна схема й дозволила М. С. Хрушову “успішно діяти як політичному прагматику, що вів боротьбу за зміцнення свого особистого політичного впливу у післясталінській ієрархії”.

У монографії висвітлюються історичні постаті та їх життєписи. Зокрема, йдеться про К. І. Осьмака — президента Української головної визвольної ради (УГВР), про якого дотепер навіть у спеціальній довідковій літературі відсутня докладна біографічна інформація. З’ясовуються “білі плями” у біографії Ю. О. Бачинського.

Як історик за фахом і як педагог не можу обійти таку грань книги, як ставлення до навчання та виховання на матеріалі історії. Тільки політичною зумовленістю та непрофесійністю можна, на думку автора, пояснити ті існуючі в підручниках свідчення, які є фантомами, а не фактами історичного минулого. Автор викриває подвійний стандарт, який ще часом має місце в українських підручниках. Його не можна передати чи сприйняти як відображення різних точок зору в науці та суспільстві. Автор здійснює влучний аналіз викладу історичних подій в підручниках з історії. Зокрема, йдеться про найразючішу зміну у переосмисленні тоталітарного минулого. Поряд із цим Ю. Шаповал вказує на спроби “декого з авторів досягти певного компромісу... доповнити занадто оптимістичні судження... із комуністичних підручників дозволивим тепер “негативом” (с. 404), підкреслює приклади персоніфікації історичних процесів. Намагається “шукати паростки нових підходів до тяжкого минулого в сучасних українських підручниках” (с. 413).

Рецензована книга має і певні недоліки, а один з головних — це дуже широке коло обговорюваних тем. Втім, це окрема думка рецензента, а хтось, безумовно, сприйме це як позитив.

Наважусь також дати рекомендацію: книга могла би бути своєрідною хрестоматією при вивченні курсу історії України ХХ ст. Це зумовлено нагальною потребою сучасного культурно-історичного періоду в утвердженні нового, гуманістичного світогляду громадян, молоді зокрема; переходу на позиції загальноцивілізованого мислення; формуванням плюралістичних підходів і толерантності, відмовою від хибних практик державництва, які доведені історією нещодавнього минулого. Рецензована книга дає мо-

жливність зреалізувати актуальну педагогічну мету — навчання і виховання громадянина незалежної України.

Перелік висвітлених проблем свідчить, що автор порушує теми, котрі об'єднані досить важливим другим планом, який простежується протягом усіх сторінок книги. Складена автором навмисно як мозаїка з метою охоплення різноманітних тем, сюжетів та періодів думка послідовно повертається до одного й того ж ключового моменту: вчинку особи в історії.

Є всі підстави зробити висновок: дослідження Ю. Шаповала — новий крок у науковій біографії автора. Воно буде корисним всім, хто на професійному чи аматорському рівні цікавиться історією України.

О. О. ТРАВЕРСЕ (Київ)

В. Г. Сарбей, Л. Г. Москвич

АКАДЕМІК УАН ОРЕСТ ІВАНОВИЧ ЛЕВИЦЬКИЙ
(1848—1922 рр.). ЖИТТЄПИС, БІБЛІОГРАФІЯ
ЙОГО ПРАЦЬ І ПРАЦЬ ПРО НЬОГО

К., 1998. — 151 с.

Якщо пригадати драматичні події не такого вже й далекого минулого, пов'язані зі спробами в умовах комуністично-тоталітарного режиму повною мірою розкрити заслуги академіка О. І. Левицького перед своїм народом, своєю Батьківщиною, то вихід у світ цієї книжки можна вважати торжеством історичної справедливості. Справді, ще на початку 1970 р. В. Г. Сарбей і Л. Г. Москвич, віднайшовши відповідні архівні документи, офіційно звернулися до керівництва республіканської Академії наук та Інституту історії за дозволом публічно розповісти про те, що радянською історіографією обходилося повним мовчанням. Йшлося про фактичне (1919—1921 рр.) і офіційне (1922 р.) президентство О. І. Левицького в Українській академії наук.

Однак науковцям ходу не дали, а їхню доповідну записку поклали у довгий ящик. Більше того, надто ретельні пошукачі історичної правди самі зазнали репресій, коли незабаром настали похмурі часи так званої “маланчуківщини”. Л. Г. Москвич одержала наказ припинити підготовку кандидатської дисертації “Історичні погляди О. І. Левицького”, оскільки її тему було визнано не актуальною, а В. Г. Сарбею затримали присудження докторського ступеня за вже захищену дисертацію, піддавши його на сторінках “Комуніста України” різкій критиці за “націоналістичні збочення”.

Минуло ще півтора десятка років, і ті самі науковці, скориставшись гласністю, проголошеною горбачовською “перебудовою”, знову настирливо стали добиватися гідного вшанування пам'яті академіка О. І. Левицького, як видатного історика-народознавця та правознавця і як одного з головних фундаторів УАН. На цей раз тим самим ініціаторам гідного вшанування було дане “добро” на публікації про О. І. Левицького у пресі та на розробку заходів щодо упорядкування його могили у селі Митлашівка Драбівського району Черкаської області.

З того часу Президія Академії наук України вже прийняла дві постанови (у 1988 і 1998 рр.) на вшанування одного з своїх президентів. На ака-